

Aitzineuskara birreraikiaz: zergatik ezkerra?

Joseba A. Lakarra

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburu Anderea,
Euskaltzainburu Jauna,
Nafarroako eta Euskal Autonomia Erkidegoko gainerako agintarikook,
Euskaltzain Oso, Ohorezko eta Urgazleok,
Senide, adiskide eta lagunok,
Arratzuar maite guztiok,

Egunon

1. On da, egunero ezin bada ere, noizean behin gure jardunaren oinarriak begiratzea. Izan ere, usuenik, bizitzan nahiz lanean, zurrumbilo etengabeak jan egin ohi gaitu epe motzean zer, zertarako eta zergatik ari garen jakin edo gogoratu gabe. Larriago dena, zurrumbilo horrek eginkizunak eta egitekoak zein diren ohartzeke, behin baino sarriago nekatu, berotu, ito zein desbideratu ohi gaitu —ni behintzat bai— bigarren edo hirugarren mailako eztabaida antzu eta lillura agorretan.

Nire egitekoa —zorionez ez bakarrik nirea, jakina, eta itxadoten dut hori ahal bezain garbi gera dadin— hizkuntzaren historia da; azken urteotan, zehatzago esateko, beharbada historiaurrea gehiago historia bera baino. Hots, haren egitura eta ezaugarrien etengabeko, —oraingoz eta itxadon dezagun mende luzez—, hasiera ez amaierarik ez duen bilakabidearen ikerketa. Arratzun inon baino gehiago eman zidaten eta ematen didaten —eta nik zinez eskertzen didan— euskalduntasunagatik ez baizik eta nik (edo neure zirkunstantziek) hala erabakirik, afizio eta ofizio horri lotu nintzaion aspaldi, hor aurkitu nituen kideen (Saussure eta Meillet, Mitxelena) lanbide eta jokamoldeek erakarririk. Niri, lotsarik nekez eman ahal didaten arrazoiengatik euskararena hautatu zitzaidan historien artean, besteri eslabierarena, txinerarena edo ainuerarena egin ohi zaien legez.

2. Ezagun da gure hizkuntzaren jatorriak eta ahaideak etengabe bilatu direla, gutxienez azken 500 urteotan edo. Hainbat denborak, lanek eta izerdik emaitza eta etekin on eta oparorik iragartzen bide zuen; badakizue, harako “ezina ekinez egina” edo. Haatik, hizkuntzalaritzan zein beste edozertan, gehiagotan aurkitu ohi dugu “ezina, ezin egina”. Zalantzarik gabe, “zenbat buru, hainbat aburu” betetzen da euskararen

iraganarekiko istoriogintzan; hobe esan: “zenbat buru, GUTXIENEZ hainbat aburu”. Izan ere, ez da bakana iritzi eta ustekizun bakarra baino gehiago duenik, esaterako Schuchardt, Uhlenbeck edo Tovar, aspaldiko ikertzaile errespetagarriak baino ez aipatzearren, oraintsuagoko friki samaldak bazter utzirik.

Kontua da, gainera, hizkuntzaren azken-azkeneko jatorriaren bila aritu direlarik askotxok hizkuntza bera, benetakoa alegia, atzendu eta ahaztu ere egin duela. Demagun *handi* oinarriztat hartuaz latineko *grandis* azaldu nahi duela urliak (Vennemanek, esaterako) eta horrenbestez, **grandi* bat suposatzen duela, hasierako kontsonante multzoa eta guzti, glaziazio ondoko euskararen jatorri omen litzatekeen hizkuntza zahar hartarako; badakizue, duela 10 edo 12 mila urteko *Vasconic* edo euskararen arbasoarentzat. Ze poza ezta? Latina eta latinetiko beste hainbat hizkuntza gure asaba zaharren hizkuntzaren zordun! Gurea, ez Kantabriko eta Pirineoen ertz bateko hizkuntza txiki askoa, baizik eta Europa osoa eta areago estaltzen zuen erraldoiaren oinordeko!

Badakit zenbaitentzat ilusioa bizigarri eraginkor eta ezinutzizko dela; gehiago ere: bizipoza inori kentzen diona ez bide liteke hiritar on ez abertzale zintzo izan, XIX. mendean Araquistainek zioenez historiak ez baitu naziogintzan ipuiek adina laguntzen. Nago, ordea, naziogintzaren aldekoak ere —batez ere geuk— hobe dugula geure lillurak xeheki eta zuhurki hauta. Izan ere *grandi* batetik ezin atera liteke *handi*, dakigun guztiaren arabera / Cr / taldeak euskara zahar eta berrian, atzora arte, ez baitira maileguetan baino izan eta horietan ere berehalakoan hautsi ohi ziren, modu batera edo bestera. Ezin, beraz, historiaurre loriatsu hori sasi-antzekotasun eta sasi-istorio hauen gainean eraiki.

Are okerrago; euskarazko hitzaren bitartez latinekoaren jatorria argituko bagenu ere —eta, kasu, indoeuroparlariak Vennemanni esan diotenez, ez dute horretarako euskararen laguntzaren inongo beharrik—, euskalari bezala, harako Canaangoan norbaitek bere amari esandakoa errepikatuko genuke: “emakumea, eta zuri eta niri zer?” Hots, euskalari bati inori behar ez dituen mesedeak egiten ibili beharrean, axola diona zera da, ea *handi* hori nola azaldu ahal den eta zein izan den bere bilakabidea gure hizkuntzaren barnean, demagun azken mila urtean edo. Horrela, goikoak eta Vennemanek erants litzakeen guztiak baino interesgarriago litzaziguke *haundi*, horren aldaera, ia atzo goizekoa dela eta Gipuzkoan lehendabizikoz lekukotua, Bizkaian eta Zuberoan, Erdiaroko Nafarroan bezala, diptongo gabeko formak zirauten bitartean, askotan edo gehienetan gertatzen denaren aurka, hain juxtu. Bestalde, hitz zahar asko, erro simple zaharrak, hobe, silaba bakarrekoak badira, *handi*-k zergatik bi silaba dituen

galdetzea ere ez litzateke alperriko, eta ezta halabehar hutsa ote den *-di* amaiera bera errepikatzea *idi*, *ardi* eta bestetan eta are *han-* hasiera bera *anhitz*, orain ekialdeko, baina noizbait orokorra zen kuantifikatzailean.

“Local philologist” delakoen xehetasun hauetarik bista apur bat jasoaz, hizkuntzalaritza historikoak eta diakronikoak aspaldi utzi zuen anekdotazaleen biltzarra izateari, inoiz horrelakotan ibili bada, bederen: hots, “zelan esaten zen “ardau” duela bi mila urte?” demagun, edo “*adar* hitza zeltatik ote dator?” eta holakoak ez dira, dakidalarik, bere ardura nagusia azken mende parean edo, zenbait zaletu hemen inguruetan eta urrutixeago ohartu ez den arren. Larry Trask zenak legez, nik ere uste dut hizkuntzaren historiaren grina omen duen askok egindako galderak eta beren buruei ezarritako egitekoak ez direla hizkuntzalarientzakoak, psikologoei eta bestelako psikobatzuei dagozkienak baizik: “zergatik izan behar du euskarak arbasorik ez duen hizkuntza bakarra? Ze tristea ezta?”, bota zuen behin Bengtson delako batek, Oklahomako postaria garai hartan, Jose Ignazio Hualde adiskideak esan zidanez. Trasken pazientzia eta umorerik ez dugunok, nola erantzun ahal honelako presuposizio okerrez betetako itaun eta galderei?

Hau da, oraingoz ez da egingarri metodo orokor estandarrekin euskara sailkatzea eta dagoeneko lortu ez bada zail egiten zaie ofiziokoei sinestea gutariko batek, halabeharrez edo loterian jokatuaz, lor lezakeenik. Ez da gutaz —ez euskaldunez, ez euskalariez— iritzi txarra dutela edo ez direla fido, edo ez bakarrik horregatik, behintzat; ofiziokoek ezagutzen dituzte ongi zeinek bere esparruan sofritu dituelako, gure mugak eta gabeziak, are gurea baino alde guztietarik (lanabesez eta giza baliabidez, ikerketa tradizio luzeagoez gainera) ehun bider hobeto diren hizkuntza eta familietan.

3. Ez nuke nahi nire hitzok edota nik gaur alokairuan hartutako berbok inorentzat izan daitezen inolako alperkeriaren desenkusa eta justifikazio-bide. Jatorriak epe motzean ez ertainean lortu ezina, zati baterako ahaideak ere ezin antzema... batek baino gehiagok atera lezake (norbaitek dagoeneko horrelakorik esan ere egin du hor zehar) ezer ezin egin litekeela hizkuntzaren iragan eta bilakabidearen ikerketan eta baita hobe dugula zerbait progotxu gehiagokotan jardutea. Azken ondorioan bat nator (jardunak ere, lillurak legez, hobe ongi hautatu), inolaz ere ez lehendabizikoan. Aurrera baino lehen, esan dezadan hizkuntzaren azterketan gehienek sinkroniari, hots, momentu jakin bateko egoerari eman ohi dioten lehentasuna —bidebatez, ez nahita nahiez gaurko

sinkroniari, eh!— ez dela abstrakzio metodologiko eroso baizik. Zail edo ezinezko da gauza bat momentu berean abian —*andarrean* eta *abiadan* esaten genuen lehen Arratzun— eta geldirik ikustea, eta ulertzekoa da etengabeko aldaketaz fotografia horretan ez ohartzea edo horretaz ez axolatzea. Alabaina, hizkuntzak —edozein hizkuntzak eta edozein garaitan— aldaketa berezko du, guk hori ikusi nahi edo ez, ohartu ahal edo ez eta, beraz, baita euskarak ere, nahiz eta norbaitek ez hain aspaldi trilobites fosil batekin parekatu.

Gure zorionerako (diakronista eta hizkuntzalari historikoenerako, bai behintzat) hizkuntzaren aldakortasun ori, horren ondorioak eta emaitzak, horren epe eta bideak ikertu eta eskura litezke XIX. mendez geroztik ikasi denez; honetan dihardute diakronistek eta aldaketa linguistikoaren azterketa eta azalpena dute egiteko nagusi hemen eta nonahi. Azken jatorrien lillurak bazterturik, beharbada gauza hurbilago eta eskura-errazagoekin asetu ohi dira usuenik eta, ez bide litzaiguke guri ere guztiz desegoki eroapen bertsua agertzea. Gogora zaitezte musulman artistek ezin zituztela — orain ez dakit gauzak nola diren— giza-irudiak irudikatu eta, ordainetan edo, landareak eta bestelako figura geometriko zoragarriak egitera iritsi zirela, hainbat non horrelakoei “arabeskoak” deitzen zaien mundu guztian. Ez genuke guk ere, geure indarrak eta kemenak hobexeago neurtuaz eta bideratuaz, horrelako arte berezirik lortuko filologia eta hizkuntzaren historiaren ikerketen esparruan?

Nolanahi ere den, lillura harrapaezinen ordainetan beste hainbat gaitan erdiets liteke aitzinamendurik: dialektoen arteko erlazio eta kronologian, aldaketa fonetiko eta morfologikoetan, euskara historikoaren hainbat irregularitateren azalpenean, historiaurreko edota lekukotasunik gabeko garai historikoen ezagutzan, etab. Esate baterako, bistakoa da Mitxelena maisuak (ezta lehenago Martinetek ere, kasurako) ez zuela gehiegi lagundu jatorri eta ahaideen bilaketan, itxuraz —edo agian bai, inork baino gehiago, edozeinek jakin behar lukeenez notizia onak ez baitira notizia bakarrak, ezta zorigaitzez ugarienak ere—; are gehiago, lehen argi ez zuenari Mitxelenak behin eta berriro argitu zion bide horien antzutasuna. Ordainetan, artean eta ondoren ere egindako aurrerapen guztiak baino larriagoa egin zuen benetako hizkuntzaren eta hizkuntza horren benetako bilakabidearen ezagutzan.

Hizkuntzaren historia lantzeko zer behar dugun izan ez da zail jakiten, berdintsu baita funtsean Grezian, Tibeten, Mexikon edo Euskal Herrian: eskura litezkeen filologia zehatzena eta hizkuntz aldaketarekiko teoria hoberena. Euskalaritzan norengan bildu ziren zabal eta aberats dohain horiek ere edozeinek daki: Koldo Mitxelenaren diakroni-

lan oparo erraldoian. Dela Landuchio XVI. mendeko italiarrak Gasteizen atondurazotako hiztegiari jarri zion sarrerak, dela *Fuentes del Diccionario de Azkue*-k, *Textos Arcaicos Vascos*-ek edo *Apellidos Vascos*-ek alde batetik, *Fonética histórica vasca*-k, *Sobre el pasado de la lengua vasca*-k nahiz *Lenguas y protolenguas*-ek, bestetik, ederki erakusten dute zeinen hornitua eta prestatua zen beren egilea hizkuntzaren historia eta historiaurrearen azterketa oinarri berri eta sendoen gainean ezarririk eraikitzen hasteko, eta are hainbat solairu osorik gauzatu eta atontzeko ere. Aipatutakoak maisu-lan paregabeak dira euskal ikerketetan, zein bere aldetik; guztien bildumak —eta Mitxelenak baditu agertu zirenetik 30 edo 40 urte pasa direnean ere gainditu gabeko beste zenbait dozena— erakusten diguna zera da, aurreko eta ondoko edozein euskalarirengandik hainbat argi-urtera zela egilea.

Lekukotasunak agortzen diren unetik aurrera birreraiketa gelditzen zaigu eta Mitxelenak eskuratu ahal izan zituen lekukotasun guztiak gogoan harturik eta mailegaketaren azterketaren bidez hainbat ikertzailek gure ingurukoaren historiaz erdietsia eskuratuaz eta geureari ezarriaz, euskararen historiaurrea aitzinatzea eta aitzineuskararen birreraiketa sendoa lortu zuen. Hain sendoa non funtsean mende-erdi igaro ondoren ere estandarra hori bera dugun. Ez da, noski, kritika edo kontrako proposamenen bat honetan edo hartan izan ez delako (hori harritzekoa litzateke) baizik eta ez delako horren alternatibarik garatu eta —frogarik argiena dena— egungo egunean ere emankor gertatzen zaigulako, gutxienez azken 2.500 bat urtetako euskararen hotsak eta horien bilakabideak azaltzeko orduan. Garen tokian garelarik, ez bide da desegoki ebangelioetako harako “bere fruituetarik ezagutuko duzu” hura; eta esapidea zuhaitzei ez eze hizkuntz historia eta istorioei ere badagokie.

5. Aurrekoak bota eta gero norbaitek edo norbaitzuk kontraesan larrizat har lezakete ondoren proposatuko dudana: Mitxelenaren paradigma zabaldu eta gainditu beharra, alegia. Honetarako ditudan arrazoi edo ustekizun zehatzak azaltzen hasi baino lehen, esan dezadan euskal filologiaren egoeran aldaketa eta aurrerapen handiak izan direla azken 50 urteotan, eta ez txikienak Mitxelenak eta mitxelenatarrek eginak: ez luzatzearren *Orotariko Euskal Hiztegia* baino ez dut aipatuko. Lexikografia praktikorako izan ditzakeen onurak ahaztu gabe, ukaezina iruditzen zait aro berrian jarri gaituela lexikoaren historian, literatur hizkeren historiarenean, eta baita fonetika eta morfologia diakronikoan ere, etekinik ateratzen jakinez edo horretarako gogorik izanez gero, noski. Orobat, lan horrek euskal testuen ezagutza, azterketa eta ediziorako ekar

lezakeena (dagoeneko ekarri duenaz landa, jakina) agortzetik urrun gara eta balioko ahal du hainbat txepelkeria eta ahuldade ohiko bezain toxiko uxatzeko.

Mende erdi honetan hizkuntzalaritza diakronikoan aldatu den guztiaren berri ematea nire ahalmenetik eta gaurko eginkizunetarik urruti denez, labur dezadan esanaz eskuratu dugula edo —hobe esan, isuri eta jaidura hori dugunon eskura jarri direla— hainbat hizkuntza eta hizkuntz familiatako istorio eta historiak, hurbileko eta urrutiagokoenak, gurearen antzekoenak edo oso ezberdinenak, bai hizkuntzaren sistemaren alderdi labur edo zabalez, bai sistemaz kanpoko historia edo soziolinguistikan. Honezaz gainera, batez ere hizkuntzalaritza sinkronikoan garatutako hainbat irizpide eta azterketarako lanabes, diakronian ere usuko egin dira, aipatuki hizkuntz tipologiatik datozkigunak.

Mary Haas hizkuntzalari handiak, ofizioen eskarmentua azalduz, lautan banatzen zituen aitzindarien birreraiketa-lana berrikusteko arrazoiak: lehen biak aztertzen dugun hizkuntzaren ahaideren bat edo aitzinhizkuntzaren bat aurkitzea zirelarik, hirugarrena, artean ezezagun izandako mailegu zaharren azterketa genuen; azkena, aurrekoek suposatzen duten lanabes gehiketarik gabe, lehengo datu berberak izaki horien ulerpen berri bat eskuratzea.

Gure kasuan lehendabiziko hirurak ez dira Mitxelenaren emaitzak berrikusteko akuilu, jakina, nahiz eta, agian, mailegu zahar berriren bat hona ekarri beharrik edo ekartzeko aukerarik izango dugun. Mitxelenaren birreraiketa berrikusteko edo, hobe, haren aitzineuskararekiko ikuspegia aldatzeko edo zabaltzeko, laugarren bidea izan da edo izan daiteke zio bakarra. Lehen esan dudan legez, gutxi da hotsei dagokienez aldatu beharrik Mitxelenaren ikerketetan: oharren bat han-hemen. Hotsetarik hitzetara edo morfemetara abiatzen bagara, nabarmena da maisuak horri ez ziola hainbesteko arreta eta jardunik eskaini, ulerterraz ere delarik hori edozein diakronistarentzat. Hor eta hortik aurrera da, beraz, Mitxelenaren lana osatu beharra eta —sakontasun diakroniko handiagoa bilatzen badugu— hortik bide datoz gainditzeko zioak ere.

Har ditzagun lau soinu: bi bokal eta bi herskari, *kopeta* eta *badago*-ko kontsonanteak, alegia. Horien binakako konbinaketatik euskara historikoan 900 erro ezberdin sor zitezkeen CVCV egiturarekin: *bake*, *bide*, *dago*, *dugu*, *begi*, *bada* eta holakoak. Kontua zera da; asko edo mordoa izanik ere, 900 horietarik urruti gelditzen direla benetan aurkitzen ditugunak, batetik, eta askozaz larriagoa dena, goiko horiek eta beste enparatuak oro, bi multzotan sar ditzakegula: (a) maileguak eta (b) eratorri-konposatuak. Bestela esan, izan zitezkeen 900 erro soiletarik, Sodoma eta Gomorrako

hartan bezala, ez erdiak, ez laurdena, ez 100, ez 50, ez 25 eta ez 10 ez ditugula aurkitzen eta, horrenbestez, orduko su berberak erretzen, suntsitzen eta ezabatzen digula erro-eredu hau euskal erro-eredu zaharren zerrendatik.

Badakit honekin ez dudala inor beldurtuko, beste erro-eredu asko gelditzen baitzaizkigu Uhlenbeckek duela hirurogeitik gora urte erakutsi zuenez, eta sandiak eta berendiak pentsa lezake erro-eredu hori gabe ere euskara eta aintzinako euskaldunak lasai asko pasa zitezkeela. Baliteke, noski, baina kontutxo hori dirudien baino ardurazkoagoa da; hots, erro-eredu hori oso oinarrizkoa da bisilaboen artean eta horrelakorik ez bada oraintsu arte euskaran izan —beno, badakizue, gutariko batzuentzat inoiz edo sarri, “oraintsu” 1000-1500 urte izan litezke, hor akitaniera eta Euskara Batu Zaharraren artean, edota hau eta Erdiaroko lehen lekukotasunen bitartean—; berriro ere diot, erro-eredu bisilabiko oinarrizkoenak berandu arte ez badira izan, orduan pentsa genezake monosilabikoak izan direla nagusi eta beharbada bakar, txineran edo vietnameran edota Gineako kwa hizkuntzetan bezala.

Izan ere, 1995ean erro zaharren egitura CVC zela aldarrikatu nuen, honenbestez aurreko hutsunea errazki azaldurik. Badakizue, orduan guztiok ginen hamabost urte gazteago eta baliteke hortik etortzea nire ausardia, garbi baita nire proposamen horrek arazo larri bat kentzen zigula —egia esan, inori burukomin handirik eman gabea zen arren— baina beste hainbat eta hainbat, beharbada horren larriak, lehengo bake-bertangoxo hartan ez genituenak sortzen zizkigun. Hau da, nik nioena benetan harturik, *alu*, *oker*, *usain*, *ater*, *aho*, *bazter*, *nigar*, *bildur*, *ezain*, *hagin* eta beste hainbat eta hainbat bisilabo —Gernikako urriko astelehenetan piperrak otzarara legetxez edo—, dozenaka eta zientoka jaurti behar genituen euskal hiztegiko geruzarik zaharrenetik kanpora. Horiek (eta arrazoi gehiagorekin **ardano*, **organa*, **enazur*, *herio* edo *egia* hiru silabatakoak eta *arerio* laukoa) soilik mailegu edo eratorri-konposatu izan zitezkeen. Joakin Gorrotxategi adiskideak orduan edo geroxago esan zidan bezala, “ederto, orain bakarrik gelditzen zaizu horiek guztiak azaltzea”.

Ulertuko duzue, Joakinen erronka, ez zen lasai uzteko modukoa; lan mordoa eta arriskutsua, inork aurretik ez erdietsi ez beregan hartu gabea baizekarren. Egia esan, hertsia-hertsian, aski bide da norberaren teoria aurrekoarena baino hobe, sakonago edo indartsuago dela erakusteko hark ezin aurreikus edo azal lezakeen kasu bakar bat aurkeztea eta gainditzea milaren zain egon beharrean. Bestalde, —fenomenoak azaltzeko botereaz landa—, teoriak badute beste botere estimatu eta estimagarriagorik, zeina baita galdera berriak aurkeztekoa, hain zuzen. Alde honetatik nik neritzenez eta

oraindik ere deritzodanez, irabazia nuen partida jokatzeko hasi baino lehen ere, galderak dozenaka eta zientoka baitziren, bisilabo eta polisilabo bakoitzeko bat gutxienez; alabaina, deseroso eta beldur nintzen “zergatik ez zen TVTV erro-eredu soilik euskara zaharrean?” eta etimologia bakanen batekin jendaurrean neure burua aurkezteko, ez bainuen itxadoten askotzarik asetzeari.

Azken hamabost urte hauetan, batez ere hondar hamarrotan, ordu batzuk sartu ditut —ez urrutitik ere nahi eta behar liratekeen guztiak, halere— silabak kontatzen, aldaerak miatzen eta hotsak irabiatzen erro-ereduetako emaitza potentzialetarik benetakora diren aldeak erkatzen eta horien zergatiaz neure buruari eta besteri —batez ere Blanca, Gidor, eta Ricardori— galdetzen. Orobat, lekukotuak, bost sail nagusitan ezarri ditut —a) maileguak, b) aldaera modernoak, c) eratorri-konposatuak, d) onomatopeia eta sinbolismoak eta e) gainerakoak— behin eta berriro sailkatuaz, bereziki (e) azken saileko hondarrak.

Hasiera batetik emaitzak aski onak izan ziren, lehen ezagutzen ez ziren erro berriak aurkituaz, ezagutzen genitueni familiak eta sare zabalagoak antzemanaz, gramatika zaharreko fenomeno berriak (dela erreduplikazioak, dela aurrizkiak) bilatuaz eta beren funtzionamendua zirriborratuaz.

8. Gorago esan dudanez, lehen sailkapen batean bost azpisailetan bana ditzakegu euskal hiztegi eta testuetan nahiz beste nonahi jasotzen diren hitzak; alabaina, ondorio etimologikoei dagokienez bitan: a) etimologia ezaguna duten lehen lau sailtakoak eta b) bostgarreneko hondarrak. Markagarria da lehen lau azpialdeetakoak goraka joan direla hamabost urteotan, goraka doazela orain eta —ezinbestean, edozer gertatzen delarik nire ikerbidearekin— zalantzarik gabe goraka joango direla etorkizunean. Bigarrena —etimologiagabekoena— gutxituaz joan da, gutxituaz doa eta urrituaz joango bide da etorkizunean ere, azkar edo astiro, hau besterik da, baina gainbehera seguru.

TVT ez eze, gainerako erro-eredu bisilabiko nagusiak aztertzean ehuneko oso urriak dituzte etimologiagabeko morfemen kopuruei dagokienez. Areago dena, iragazki fonotaktikoak (hau da, hots konbinaketa berriak ezabatzen dituenak) eta geografikoak (euskal dialektoetan hedadura gutxiegiakoak baztertzeko dituztenak) ezarriaz, bat ere ez da iristen zein bere ereduaren izan zitezkeen %4ra eta usuenik ezta %1era ere.

Are estatistika asko ez dakienak ikus lezake %1etik behera diren eta behera baino ezin egin lezaketeko ereduak etorkizun gutxi dutela euskararen iraganeko eredu gisa.

Hobe esan eta zehatzago, izan, ez dira benetako ereduak, gure azterketaren azken hondarrak baino. Ez dakit gehienetan legez noiz iritsiko diren %0,0ra, edo noiz izango garen gai horiek horra eramateko; alabaina, dagoeneko ez dira esanguratsu aitzineuskararako erro soilen zerrendarako hautagaitzan.

Guk 1995ean eredu zahartzat proposatutako CVC monosilaboa %15ean edo dabil kenketa eta garbiketa guztiak egin ondoren eta hori, kasu, soilik benetan modu autonomoan lekukotutako *har, hotz, gor, zur, lan, hots*, eta gainerakoak hartuaz. Hots, **bel, *zen, *bur, *dun, *thor, *ger* eta beste hainbat Mitxelenak berak birreraikiak edo ondokoenak gehituaz gero, %25-%30era ere iritsiko bide ginateke. Monosilaboetan oso gutxi dira mailegu, berrikuntza, eratorpen edo onomatopeia eta, bisilabo gehienekin jazotakoaren aurka, oso zabalduak edo orokorrak dira dialektoetan, beren antzinasun handiagoaren seinale, alegia.

Aurreko lanak “etimologia formala” dei genezakeena garatzera eraman gaitu. Demagun VCCV bezalako erro eredu bat maileguz eta berrikuntzaz josia dugula eta, aldiz, aitzineuskarako hautagai bakar diren etimologiagabez oso urri. Har ditzagun horren barruan *eske* edo *urde* bezalako bi hitz; dakidanez, ez da orain arte bi hauentzako kontsentsu osoko etimologiarik. Erro-ereduaz dakigunak bidera gaitzake arestian pentsa zitekeen baino urrutiago: iturri edo jatorri zehatza lortu ez arren ere, hitzon egitura hutsak biek mailegu izateko aukera handia dutela esango nuke, Mitxelenak aspaldi, *dollar* eta *abagadaune*-rekin egin bezalatsu. Gainera, *eske*-tik *uescor* ‘eskaten naiz’ eta *urde* ‘zikin’-etik *turpe*-ra den bidea errazki edo iruzur handirik gabe egin ahal badugu, are hobe guretzat, noski. *Bazter* eta *bildur*-ek oso jator itxura dute, AE-ko CVC + CVC batetik aterea balitz bezala; itxura ez da aski, ordea: zer dira hor **baz, *ter, *bil* eta **dur*? Ezer ez; horrenbestez hauetan ere maileguak ikustea ez bide da ezinezko horretaz orain arte ohartu ez bagara ere: cf. latineko *praesepe* eta *timor*, hurrenez hurren.

9. Hizkuntza monosilabikoak ez dira eransleak izan ohi, lehen aipatu vietnamera, txinera edo Gineako kwa hizkuntzetan ikus genezakeenez. Aldiz, erro bisilabikoak dituzte ia %100ean eransle garbiak diren hizkuntza finougrioeak, japonierak, turkierak mongolierak edo Australiako gehienak. Ez ditut hemen gertakari honen ondorio guztiak miatuko baina edozein ohar liteke hain sartua eta zabaldua dugun euskararen irudi kanonikoa —eransle, aditz komunztadura aberatsa, izen sintagma deklinabide atzizki eta bestelakoz josia, aurrizkirik ez, SOV ordena, etab.— ezin izan litekeela ez Adan eta Ebaganikoa, ez duela 7000, 5000 edo 3000 urtekoa ere. Txinera edo mon-khmerraren

itxurako egitura batetik azken bostehun urtetan ezagutzen dugunera egindako bide luzea eta eskuratzen zaila bide da; badute hor, beharbada, lanik ondoko hizkuntzalariek, batez ere euskara hizkuntza fosil bakartzat hartzera mugatzen ez direnek.

Gainetik, ongi litzateke gogoantzea orain arte gehiegi ikusi ez diren edo ikusi nahi izan ez diren zenbait gertakari “bazterreko”, eskubi aldeko erlatibo zaharrak edo aurrizki zahar urriak edota Izen-Adjektibo ordena. Baliteke sinkronista amorratuentzat —batez ere XXI. mendeko euskara dutenentzat corpus ideal gisa— irregularitate gutxi batzuk ez izatea deskribapen egoki edo azalpen sakon-erabatekoak emandako poza hondatzeko lain.

Diakronian ikuspegi honek ez du hanka ez buru; irregularitateak dira, hain zuzen, erakartzen gaituztenak. Meillet eta Sapirrengandik datorren dotrina da —gure artean Mitxelenak usu azaldu eta frogatua— edozein hizkuntzatan eta hizkuntzaren edozein alderditan irregularitateek dutela zahartasun aukera gehien. Gogoeta honek ez du zerikusirik hizkuntzen diseinatzailearen asmoekin edota hauen primitibismoarekin edota hizkuntzek —horretarako Akademiak dituztenek, jakina— azken garaietan izan bide duten garapenarekin. Ez, irregularitateari eman ohi zaion lehentasuna ez da diakronisten berezko edo beharrezko apaltasunaren ondorio baizik; hots, irregularitateak ez daude objektuan, hizkuntzan edo hizkuntzaren garai bateko egituran, geure begietan baizik. Hau da, ezagutzen ez duguna da irregular eta azalpen-gabe egiten diguna ezaugarri edo erregela; eta gertakari hau usuago gertatu ohi da duela 500 urteko lekukotasun baten aurrean ezen ez duela 50ekoan edo gutariko edozeinen jardunean.

Horrenbestez “ongi-etorri”-en pean ezkutatzen jarraitu beharrean, zergatik ez hauetariko batzuk ikertu? Baliteke fonologian, morfologian zein lexikoan aurreko birreraiketa-paradigma osatzeko edo gainditzeko bide edo bidexkaren bat antzematea.

11. Gogoetan nintzelarik duela zenbait hilabete zein perpaus hautatuko nuen egungo egunean zuen aurrean ukitzeko, deliberatu nuen filosofo zaharren eta Sarako Joanesen esanei jarraituaz euskal entzuleek beti oso gogoko ohi duten gaia hartzea eta, beraz, ezkerria hautatzea nire gaurko jardunerako. Alabaina, ezker hau ez da izango gizartea, modu baketsuan edo bestela, aldatzeko antolatzen diren eta naski Euskal Herrietan ere beharko genukeena baten baino gehiagoren ustetan. Ez, izan ere, segur nintzen entzuleen artean gehienak ziratekeela bere baitarik horretara aski emanak eta ez zutela nire beharrik ezker horren balentria eta kanta-alosia goxoetara makurtzeko.

Nik gaur aipatu nahi dudan ezkeraren birreraiketa bestelakoa da, aspaldiko aitzineuskararen ezkerarena, alegia. Orain arte hitzen erdi-aldea, bokalarteko kontsonanteak zein kontsonante arteko bokalak gehi eskubiko amaierak (batez ere kontsonantikoak) izan dira gehien ikertuak. *Fonética histórica vasca*-n, demagun, hotsail guztietan dituzue horiei buruzko ohar zehatz eta aberatsak; ezkerra, halere, ia ez da aipatzen, ez bada leherkarien atalean esateko birreraiketarako kokagune eta testuingururik zailena ezkerre delako. Bertsolari eta poetek zein azken 500 urteotako euskarara mugatzen diren euskalariak beren harrobi eta bihotza eskubian izatea ulertzekoa da, jakina. Guk, ordea, hor zer irabazi gutxi dugu eta, zailtasunak zailtasun, hobe dukegu ezkerreari begi eta burua bihurtzea.

11.a) Har ditzagun, esaterako, euskal aditz zaharrak, badakizue *e-*, *i-* edo *j-* dutenak ezker aldean: *eroan*, *ibili* edo *jakin* bezalakoak, ez *saldu* edo *hartu* gisakoak, alegia. René Lafonek duela 65 urte markatu zigun eta lehen eta gero errepikatu izan dugu, aditz zahar horien erroen artean denetarikoak ditugula: CVC (*e-thor*), VC (*utz-i*), VCVC (*jakin*), V hutsa (*da*), etab. Erro eta gainerako morfemek forma kanoniko bat izan ohi dutela hizkuntzetan eta horrelako zerbait bazela izenetan ikusi ondoren, honako aniztasun edo anabasa beharbada mugatu egin genezakeela iruditu zitzaidan eta, bide batez, irregularitate horien atzean gramatika zaharragoaren aztarnak berreskura.

Ezer baino lehen, *utzi* edo *ilki* bezalakoak **e-* aurrizkia eta CVC erro arrunta izan zirela jatorriz ez da zail erakusten: *utzi*-ren kasuan bizkaierazko *itxi*-k eta zuberera zaharreko *eitzi*-k hasieran diptongo bat bazela dioskute. Bestalde, gipuzkera zaharreko *eutzi*-k hipotesi hori berresten digu. **e-* aurrizkiaren eta *-u-* erroko bokalaren artean zer zegoen? Kokagune horretan markarik *utzi* gabe eror zitezkeen / b /, / d / edo / g / (ez / t / edo / n / demagun). Jatorrian *luze* adjektiboa aditz honen familia bereko zela ohartzen bagara, hiru aukera horietatik bat baino ez zaigu gelditzen —/ *d /, alegia, soilik horrek eman baitezakeen *l-* hitz hasiera absolutuan; cf. *lur* baina *han-dur*, eta *latz* baina *ardatz*, demagun, eta *largo* ‘luze’ gehi *la(r)ga* ‘utzi’ < (a)*larga-r*.

Nahiz eta lehen testuetarako *-ra-* fosila izan, hor aurrizki bat noizbait izan genuela aspalditik ezaguna denez, *erabili*-k eta *eroan*-ek *ibili* eta *joan*-en erro bera zutela bagenekien. Aditz-izenean ez zen ezagun, aldiz, bestelako aurrizkirik eta beren arteko erlazio formal berezirik ez da markatu, dakidanez, *ezarri* eta *jazarri*, *eutsi* eta *jautsi*, **edin* eta *jaio*, *jagon* eta **edon/idoki* (ez *egon*) eta beste hainbat aditzen artean. Bizpahiru dozena direlarik sistematikoki ezker aldean horrelako ezberdintasunak (**e-* /

ja-) dituzten bikoteak ezin-saihestuzkoa iruditzen zait aitortzea bazela hor noizbait **da-* aurrizki bat aspektuzkoa, *da-tor* edo *da-kar-*en Trasken 1977an aurkitu zuen bera, hain zuzen.

11.b) Mitxelenak aditz konposatuei buruzko 1977ko beste artikulua bikain batean baditu pare bat orrialde ez nautenak erabat asetzen. Bertan *jardun* edo *jarduki*, *jardetsi* eta *jarein* bezalako aditzetan *edun*, *eduki*, *etsi* eta *egin* aditz arinei aurretik **jar-* izenki ezezagun bat gehitu zaiela diosku. Beharbada, mokofinegia naizelako edo Mitxelena baino mitxelenatarragoa, ez *etsi* eta ez *egin* ez dira hor niretzat inola ere seguruak, baina nakion orain 1.ko zatiari. *FHV*-n esaten zaigunez, *j-* batekin hasten diren hitz zaharrak —mailegu ez direnak— lehenagoko aditzak dira, *jaun* edo *jabe* bezalako salbuespen urriren batekin. Orain *jaun* eta *jabe* ere lehenagoko aditz-erro bat eta beretik datozela ikusi delarik, are arrazoi gutxiago dugu **jar-* izenki hori onartzeko. Alderantziz, badirudi hor *jausi* edo *joan-*eko **da-* aurrizkia dugula; ez hori soilik, noski, baita *-ra-* kausatiboa ere. Hots, *bantuan* eta dituzten *ERROA + KAUSATIBOA + APLIKATIBOA* egitura genuke; hori bai, juxtu kontrako ordenan, aurrizki multzo politarekin: **e-da-ra-CVC*.

Hori bera bide zen **ardano*, *arraultza*, *arbin*, *harro*, *urgatzi* (< **e-da-ra-gotz-i*), *jarauntsi*, *eroan*, *jarrugi* eta beste zenbaiten egitura zaharra. Guztiz desbideraturik ez bagara, aditz erroek ezker aldera dituzten irregulartasunak ikertzeak balio liezaguke erro-familiak eta aurrizki berriak berreskuratzeko, funtzio eta esanahi zaharren arteko loturak ezagutzeko eta are haietarik lexikalizazioak urrundutako askoren abiapuntua zehazteko ere.

11.c) Ezkerraren birreraiketak fonologian eta morfologian asko eman bide diezaguke. Mitxelenak horren birreraiketaren zailtasunaz esandakoa urruntasun pixkatekin hartu eta horren zergatiaz galdetzen badugu berehalakoan burura datorkiguna zera da: hori ez zela inolaz ere kokagunerik argi eta indartsuena hitzaren barnean eta, horrenbestez, hor ezin koka zitekeela hitzetako azentu nagusia. Arrazoiketa fonologiko hutsak eraman gintzakeen, beraz, Mitxelenaren hipotesia (azentu zaharra 2. silaban) Martineten aurka (1.koan) hobestera AE-rako; are gehiago, Mitxelenak, Martinetek ez bezala, hautu horren bitartez hasperenaren distribuzioa ere azaltzen zuelarik: dakikezuenez, hasperena ez da gordetzen azentuaren eskubitara ez galesez ez euskaraz; beraz, azentua ezker muturrean balitz ezingo genuke hasperenik izan 1. silabatik eskoirago; alabaina, ugari dira horrelakoak bigarreanean ere eta horrenbestez...

Orain bisilaboetan azentua bigarrean joatea da arau gisa itxadon genezakeena, baita bestelako arrazoiengatik ere. Azentua erroari lotua da, ez afijoei; horrenbestez, bisilaboa konposatua izan (*ber-dín*) nahiz eratorria (*gi-bél*), bigarren silaban beharko zuen. Eta, jakina, 2. hori azkena delarik, aurrizkiak bai baina atzizki gutxi bide zuen ordukoz hizkuntzak, Donegan eta Stampek hizkuntza austroasiatikoekin erakutsi legez. Bada, hori da euskara historikoaren garairik zaharrenetan oraindik aurkitzen dugun egoera eta baita arestian ere eratorpenari dagokionez.

11.d) Euskararen hitz hasierako ustezko bokal ugaritasuna markatu zuen dagoeneko Schuchardtek eta errepikatu dute ondoren beste batzuek, Vennemannek barne. Bai batak eta baita besteak ere azaldu ez eze neurtu ere ez zuten egin ustezko ugaritasun hori, seguruenik helburu jaso eta erakargarriagoak edo zituztelako: bataren kasuan euskara hizkuntza kamitikoekin ahaidetzea, bestearrean Europa osoko hizkuntza zaharren oinordeko bakar bilakatzea euskara. Beste lan batean luzeago azaldu nuenez, hemen eta orain esan dezadan soilik hitz hasierako bokal ugaritasuna ez dela hainbestekoa —edo, behintzat ez zela aitzineuskaraz—hori bai, kontuak ongi eginaz, amarru eta iruzurrik gabe, ahaleginean. Hots, hasierako bokal gisa ezin konta liteke *herri* edo *harri* bezalakorik, hitz horiek kontsonantez hasten direla baitioskute lehengo eta oraingo lekukoek; orobat, *ilherri* edo *ilhotz* bezalakoak, 2. silabako hasieran den horrek ihartu baitu 1.koa; bi ziren, bada, hor eta ez bakarria edo hutsa. Bestalde, *a-*, *e-*, *i-*, *o-* eta *u-z* hasitako hitzen artean ere bada mailegurik eta ezin horiek kontatu jatorrizko bokalez hasitakoekin; azkenik, *e-* eta *i-* letretan ziren asko aditz zahar aurrizkidunak izaki, horiek ere ezin jo bokalez hasitako erroztat, are gutxiago orain *he-*, *ha-* eta *ar-* sarrera zenbait ere aditzetarik atereak direla ikusirik.

Honenbestez, bokalez hasitako erro asko —gehienak— Schuchardtek eta Vennemannek egin behar zituzten baina egin gabe utzitako zerrendetarik kanpo gelditu dira. Beste asko, hain gureak ditugun *esker*, *alu*, *eske*, *orein*, *urde*, *ezain* (*askatu*, noski), *aterri*, *izu...* partez bederen C- galdu duten mailegu gisa ezagut ditzakegu orain.

11.e) CVC egituretarik ezkerretarantz abiatuaz V-, CV-, VC- eta CVC- zatiak aurki ditzakegu era ezberdinetako bisilaboetan: *ugatz*, *labur*, *ardatz* edo *zordun*, demagun. Egia esan, eranskin horien jatorriak aztertzen hasi orduko CVC guztiak benetako erro monosilaboak ote diren beharko genuke ikusi, gorago *bazter* edo *bildur*-en CVC-ekin gertatutakoa berriro ez dakigun jazo. *Labur* eta *ardatz*-ekin *samur* eta *latz* ditugularik, analisiak aurrera egin lezake; *labur*-ek, gainera, bere aldamenean ditu *lagun* eta *labar*,

demagun. *Orbel*, *ubel* eta *harbel*-en kide dira, *sabel* eta *gibel*, eta hauenak *sakon*, *samur*, *gizen* eta *gihar*. Hots, CVCVC egituretako ezkerreko CV- zenbait aurrizkiak ditugu, ez soilik fonema multzo baliogabeak eta ezta erro zabal bisilaboen zatiak ere: erroak balira modu autonomoan agertuko lirateke, edo beste zerbaiten oinarri genituzke; hauek, aldiz, soilik CVC-ren ezkerretara agertzen dira eta erroen gutxieneko tamainara ere ez dira iristen. Nekez, bada, erro izan eta bai aurrizki.

Bestalde, CV- da erreduplikazioaren egitura (**gor* > *go-gor*, **zen* > *ze-zen*) eta honek lagundu egiten du hori bera izatea aurrizkiarena ere, nahiz eta hortik ez den jarraitzen (gogora *nigar*) egitura horretako hots konbinaketa guztiak aurrizkiak diren. VC- egiturak, aldiz, ez aurrizki eta eratorpen arrasto, baizik eta lehenagoko erro higatuen (*CVC- > VC-) eta konposaketa zaharren arrasto dirudi: hara *ar- ardatz*-en; ordea, egitura honetan maileguak ugari dira: adibidez, *orbain* edo *eske(r)* zatitzerik ez dago, horrexegatik beragatik, hain zuzen. CVC- zatiek konposizioaren lehen zatia izan behar lukete; alabaina, ikusi dugu ez zela horrela *bazter*-ekin eta ezta *bildur*-ekin ere, lehenago *garden*-ekin ere ez zen bezala.

11.f) Har ditzagun *erre*, *erran*, *eroan*, *erosi* eta honelako beste hainbat aditz; orobat *jarraiki*, *jarein* edo *jarauntsi* bezalakoak. Bistan da *e-* eta *ja-* aurrizkiak kentzen baditugu euskaraz, euskara zahar eta jatorrean, bederen, hitz hasieran ezinezko diren / R / edo / r / ugari dugula erro hasieran. Badakit hitzek eta erroek baldintza fonotaktiko ezberdinak izan ditzaketela baina historikoki ez da erraz onartzea erroek —hots-konbinaketari dagokionez— hitzek baino aukera gehiago izatea. Zenbait kasutan, beharbada, lehen ez *-r-* baizik eta *l-* genuela aldarrikatuaz norbaitek uste lezake ataka honetatik atera gintezkeela. Gal bedi itxaropen oro, Mitxelenak erakutsi legez, *l-*ak ere ez baitira zaharregiak kokagune horretan. Nolanahi ere, horrek ez lizkiguke / R /-dunak azalduko.

Aukera bat da Tubalek eta Aitorrek edo horrelakoren batek euskara horrelaxe sortu zuela pentsatzea; beste bat —ene ustez zailxeagoa baina interesgarriagoa— irregularitate horien atzean gaur egun funtzionalitate guztia galdua duen euskal gramatika zaharraren aztarnaren bat izan dela pentsatzea. Horko goiko berba horietarik *erran* Larry Traskek azaldu zuen dagoeneko duela dozena bat urte; hark erakutsi bezala, hitz hori ez da bakarrik *esan*-en sinonimo eta hots-kide. Gainera, *erran esan* bera da edo, hobe, *esan* + kausatiboko aurrizki batetik, hots *erasan*-etik, atera zen *erran*.

Bada, kasu honetan legez aditz erroen lehen kontsonante gisa / R / dugun guztietan edo askotan bederen, soinu hori ez da berezko edo sortzezko: historikoki hots soil horiek ditugun arren, aurretiaz hots multzoak ziren ($-n + r$ - multzoak, gehienbat) eta are garrantzitsuago dena, soil hori lehenagoko morfologia konplexuagoaren azken arrastoa dugu: beti ere kausatiboak ziren eta, usu, baita aplikatiboren bat ere ezkerterago. Harako hark “aurtengo morfologia iazko sintaxia” bota bazuen, badirudi zehatzago edo hori bezain zehatz gutxienez, aldarrika genezakeela “aurtengo (edo milurteko honetako) fonologia, lehenagoko morfologia”.

11.g) Ezkerraren altxorak agortzetik urruti gara. Arestian Iván Igartua adiskide eta ikertzaile bikainak hasperenari buruzko hainbat lan garrantzirik handieneko egin du, Mitxelenak duela 50 urte esanak sakonduaz eta osatuaz. Neuk ere zerbait gehi nezakeela pentsaturik, beharbada oker, bururatu zait hitz hasierako zenbait / h / aztertzea, zehazki *harea*-rena bezala, hor berez izan behar ez luketenak. Badakizue hitz hau nondik datorren eta jatorri horretan nekez *h*-rik izan lezakeenez, bada euskaldunek gehitua izan beharko. Nik ez dut ukatuko euskaldunek *h*-ren bat gehitu ez dutenik (*harma* edo *harroka*-rena, esaterako, bistakoak dira). Alabaina, hori baino galdera hoberik egin litekeela iruditzen zait; esaterako, zergatik gehitu dituzte *h*- horiek edo nondik eraman dituzte horra *h*- horiek? Azken hau batez ere kontuan hartzekoa iruditzen zait zeren, dakigunez, *h* zahar asko are zaharrago ziren beste soinu batzuetatik baitatoz, dela herskari batetik hitz hasieran, dela *-n*- batetik hitz barruan. Eta, izan ere, *harea arena*-tik badator eta *lehoi leone*-tik, hor dituzue eskubi aldeko silabetan gero ezkerretara mugitu den soinuaren jatorriko kokagunea eta baita jatorriko hotsa ere.

Hau maileguekin ikusten errazago da, jakina, baina ez genuke ahaztu behar Alfontso Irigoienek gure hizkuntzaren izenari eman zion etimologia ia asebetekoa: **enuskara*, alegia. **enuskara* honetatik **ehuskara* eta hortik Etxeparek eta Leizarragak, besteak beste, *heuskara* hitz hasierako hasperenera den bide bera edo bertsua da, nire ustez *harea*-koa.

Ez da hau soilik: *herio*, *hoge*, *hedoi/hodei*, *hibai*, *hidoi*, *herro*, *harro* eta beste dozenaren bateko *h*- horiek ere eskubirago sortu ziren, aspalditxo, noski, *-n*- batetik bokalarteko gainerako *hh*-ak bezala, eta gero egin zuten ezkerterako bidea.

Bide hori kasu bakoitzean astiro azter bageneza —lasai, ez dut gaur eta hemen horrelakorik hartuko— nolabaiteko x-izpi edo eskaner gisa erabil genezake ezkerreko parte horren erraiak eta historiaurrea eskuratzeko: noiz morfema muga baten gainetik,

noiz silabarenetik igarotzen da; bestetan ezkereratze hori halako edo holako soinu erorketa edo aldaketa baino lehen gertatu da, bestela ezin lor baitzezakeen hasperenak berarentzako tokirik kokagune horretan. Esan gabe doa, ezkerreko zein eskubiko hots-aldaketen kronologia egiteke delarik edota alde horretako morfologiaren fonologizazioa ia ukitu gabe dugularik badela hemen zereginik.

11.h) Ezkerraren azterketaren abantailekin amaituaz joateko bitxi samar bat utzi dut akaburako. Izenik ematen hasi gabe ere ezagutuko duzue politika kontuetan ezker muturrean hasi eta hortik urruti, eskubi muturrean edo eskubi garbian, bederen, kokatu denik. Zenbaitek horrelakoak naturaltasun osoz azaldu eta are aldarrikatu ere egiten ditu baina askotxok iragan gogoraezinaren arrastoak estaltzen ere ibiltzen ote diren nago.

Horiek besterentzat utziaz, noan hizkuntzako eskubi muturraren azterketara, une batez. Azterketa diot eta ez salaketa honako honetan nabarmenagoa baita juzku estetikoetz landa bestelakorik ezin egin dezakegula ezkerrean edo eskubian den morfema jakin batez. Hori bai, zenbait pertsonak legez, badirudi eskubirantz joan diren euskal morfema ezkertiar gehienak ere beren jatorriekikoak ezabatu eta guztiok ahaztea lortu dutela.

Esan dezadan ez naizela markatzen ari, bakarrik, lehenago morfologia bai izenean eta baita aditzean ezker partean egiten zela —aurrizki eta preposizioekin edo bestela— eta gero horien ordainetan eskubi aldera garatu zirela deklinabide markak eta eratorpenekoak eta beste hainbat marka aditzean. Ez, horrezaz landa, badirudi elementu jakin batzuek eurak mugitu zirela eskubi muturrera.

Har ezazue *-z(a)* pluraleko marka, toponimian, aditzean eta izen ugaritan aurkitzen duguna; baldin bagoaz *z-* batez hasten diren CVCVC egituretara —hots, CV aurrizkia eta CVC erroa izateko itxura edo aukera dutenetara *zabal*, *zakar*, *zabar* eta beste aurkitzen ditugu. Badakit guztien jatorria ez dela erabat segurua, baina egiantzekoa iruditzen zait hor nonbait *za-* aurrizkia ikustea aniztasuna, ugaritasuna, intentsitatea edo adierazten zuena.

Gi- aurrizkia ere (cf. *gizen*, *gibel*, *gihar*, etab.) ez ote lotua Azkuek eta de Rijkkek materia edo “X-en zati” ulertu zuten *-ki* atzizkiarekin? Hara *txerriki*, *ahariki*, *odolki* eta beste, *ogi*, *haragi* edo *argi*, demagun.

Har, azkenik, *le-* aurrizkia, *letorke* edo *lekarke* bezalako adizkietan agertzen zaiguna. Lehen ikusi dugu hasierako *l-*ak **d-* batetik atera zirela, aspalditxo (duela 2200 urte baino lehen, behintzat); goazen orain *lizate* edo *date* eta antzekoetan ageri den *-te*

atzizkietara. Batzuek eta besteek gertakari irrealak, ebentualak, adierazten dituzte eta hori gauzatzeko CV egituran bokal bera eta jatorri bat eta bera duten bi kontsonante ditugu; halabehar hutsa? Ez dut uste.

Are garbiago iruditzen zait IS-ren akabuan diren *-ra*, *-t*, *-la*, *-da* (*mendirra*, *etxerat*, *bezala*, *mendialat*, *duda-n/la*, etab.) atzizki horiek badutela lotura historiko zuzenik ezker aldean diren **da-* eta *la-*rekin (*labur*, *dator*, **e-da-dun* > *jaun*, etab.). Gramatikalizazio teoriak hauek multzo aditz batetik ateratako aspektu eta alatibo markak direla diosku; horiek beranduago leku kasu-marka gisa (eta are 1./2. pertsonako datibo-ergatibotzat) gordetzea, ez da inolaz ere harrigarri.

Noan amaituaz

Hemen aurkeztu nahi nizuena ez zen teoria itxi eta amaitua, gure hizkuntzaren historiaurrearen azterketan zenbait aurrerapen lor litzakeen hurbilketa bat edo, are gutxiago, hurbilketa baten alderdi labur bat baizik. Esango nuke dagoeneko antzeman litekeenaren arabera, aitzineuskararen ezkerren birreraiketa hurbiletik eta zuzenki lotua dela azken urteotan ahotan ibili dudana euskararen deriba zabalarekin eta bata eta bestea aspaldian neure azterketa nagusitzat izan dudana morfemen forma kanonikoa eta erro monosilabikoaren teoriarekin.

Filologia zehatza, Meilletek aspaldi eskatzen zuen erakoa, eta teoria diakroniko aberatsak aldarrikatu ditut esparruaren garapenerako eta, zorionez, bata eta bestea ere aurreraka doaz, baita gure artean ere. Horiekin batera, ezinbestean, zortea ere beharrezkoa gertatzen da biak lotzeko ahalik eta modu emankorrenean.

Nik neurez ez dot, balinde banikezu dio —hots, “nik neurez ez dot, emango balidate emango nizueke”— Bizkaiko errefrau zahar batek, eta nik ere gaur eta hemen ezin dut besterik esan. Saio honetan, gogoan nuen legez, zuoi ezer onik eskeini baldin badizuet gutxiena da nirea eta gehiena inorena: asko Benveniste eta Meillet, Sapir eta Sagart, Austerlitz eta Garrett, Matisoff eta Postena; gehiago, gehiena, Koldo Mitxelena nire maisuarena, zeinekin, damuz, ezin izan dudana ez lehen eta ez orain huntaz eta hartaz (hots, etimologiaz eta birreraiketaz) eztabaidatu; Arratzun eta Derion harenganako bidean jarri ninduten eta ahaztu ez ditudan Juan Sagarna eta Mikel Zaraterena ere bai, jakina. Patxi Goenagaren sintaxiazko eskola bikainak gogoan ditut, nahiz gehienetan ni kontu horietarik urruti ibili. Ibon Sarasola eta Joakin Gorrotxategirekin urteotan egindako zorrak gogoan ditut eta baita Iñaki Camino eta Iván Igartua hizkuntzalariekin etengabe hartzen ditudanak.

Egunero behar beste eskertzen ez diedan arren, badakit Iñigo Ruiz Arzalluz, Gidor Bilbao, Ricardo Gómez eta Blanca Urgell filologoak azken hogeit hamar urtean behintzat, lagun —eta halere adiskide— izatea ez dela nire merezimenduz, haien opariz baizik. Gazteagoi, Céline Mounole eta Julen Manterolari, berariaz, aitortu nahi nieke beren lan ongi eginaz landa, noizean behin ni sasoiko mantentzeko egiten dituzten ahaleginak galdera erraxak, zailxeagoak eta erantzun ezin ditudanak konbinatuaz.

Zorrik handienak, jakina, etxean ditut: Gasteizkoan Anarekin eta Arratzukoan gurasoekin eta, haien bitartez, familia osoarekin. Azkenik, baina ez gutxienik, neure burua arratzuar legez, lehen eta orain, harro agertzera eramane nauten herikide guztioi. Eskerrak bihotzez.

Esan dut.

Arratzun, 2009ko maiatzaren 30ean